

Unudulmaz tarixşünas alim

Əməkdar elm xadimi, tarix elmləri doktoru, professor Süleyman Məmmədovun Azərbaycan tarix elminin inkişafında misilsiz xidmətləri olmuşdur. O, 1932-ci ildə Vedibasar mahalının Xalisa kəndində doğulmuşdur. Atası Abbas kişi 1937-ci ilin repressiyasına məruz qalanda Süleymanın 5 yaşı vardı. Süleyman anası Fizzə nənənin, əmisi İbrahimin və qardaşı Hüseynin himayəsində yaşasa da, bütün yaşlıları kimi, o da məşəqqətli bir həyat yolu keçmişdir. Həyat, o lap kiçik ikən, uşaqlıq və gəncliyini əlindən almışdır. Yeniyetməliyi II Dünya müharibəsinin qanlı-qadalı günlərinə təsadüf eləmişdir.

12-13 yaşlarında ailə qayğısı ilə yüklənən Süleyman kolxozda işə başlayır. Anası Fizzə nənə ilə buğda və arpa zəmilərində başaq yığır, mal-qara üçün qısa ot-alaf toplayır, səhərdən-axşama qəddər qızmar günəş altında taxıl biçən kombaynın üstündə oturur, sünbüldən ayrılmış küləsi çəkir, günəşin təsirindən, bədənini hopmuş toz-torpaqdan, nazik köynəyini deşib bədəninə batan sünbül qılıçından yuyunub təmizlənsə də, əzginlikdən səhərə qədər yata bilmirdi. Amma onun oxumağa həvəsinə heç kəs, heç nə mane olmurdu.

Süleyman ibtidai təhsilini davam etdirir, əla yaddaşı, kitablara məhəbbəti, ağılı, dərrakəsi ilə yaşlılarından seçilirdi. O, yeddiillik məktəbi doğma kəndlərində qurtardıqdan sonra qonşu Avşar kəndində səkkizillik məktəbdə təhsilini davam etdirməyin çətinliyinə də dözdü. Müəllimləri Raziyyə İsmayılova və Bayram Çobanzadə gəncin qəlbində Azərbaycan tarixinə və ədəbiyyatına elə maraq yaratmışdılar ki, ayağında qış ayaqqabısı, əyində isti paltarı olmayanda belə, Süleyman hər səhər digər həmkəndliləri ilə birgə qışın oğlan çağında Xalisadan 3 kilometr aralıda yerləşən Avşar kəndinə tələsirdi. Bu minvalla orta məktəbi bitirən Süleyman Abbas oğlu İrəvanda Pedaqoji məktəbə daxil oldu.

İosif Stalinin imzaladığı "Ermənistan SSR-də kolxozçuların və başqa azərbaycanlı əhəlinin Azərbaycan SSR-in Kür-Araz ovalığına köçürülməsi haqqında" qərarı ilə əlaqədar, 1947-ci ildə İrəvan Pedaqoji məktəbi Azərbaycanın Xanlar (indiki Göygöl) şəhərinə köçürüldü. Pedaqoji məktəbdə Vəli Məhərrəmovun tarix fənnini daha maraqlı tədris etməsi, ümumi tarixə, xüsusilə, Azərbaycan tarixinə aid mühazirələrin, sual-cavab gecələrinin və disputların canlı keçməsi onun bu fənnə marağını bir qədər də artırdı. S.Məmmədov 1951-ci ildə təhsilini fərqlənmə diplomu ilə bitirdi. Elə həmin ildə də o, imtahansız Azərbaycan Dövlət Universitetinin tarix fakültəsinə qəbul olundu, lakin imkansızlıqdan təhsilini davam etdirə bilməyib, evlərinə qayıtdı.

Süleyman Məmmədov 1952-1955-ci illərdə Ukraynada və Rostov vilayətində hərbi qulluqda oldu. Tərxis olunduqdan sonra Bakıya qayıtdı, təhsilini davam etdirmək üçün universitetə daxil oldu. Həmin illərdə universitet tələbəsi adını daşımaq böyük şərəf idi. Bu gənclərdə elmə tükənməz həvəs, aludəlik vardı, elmin dərinliklərinə varmaq üçün günlərini kitabxanada keçirirdilər. Tələbələr sanki bəhşə girmişdilər, kitabxanaya qadın dəfələrlə xəbərdarlıq etsə də, heç kəs yerindən birinci tərpənmirdi. Süleyman rüsdilli ədəbiyyatı nəzərdən keçirib qeydlər götürürdü. Qədim və orta dövr tarixinə dair kitablarda öyrənməli o qədər gerçəklik var idi ki...

Böyüdükcə atasının yoxluğunu daha çox hiss edirdi, amma ata nəvəzindən, ata qayğısından məhrum olduğunu dərk edən Süleyman bu nisgini kimsəyə bildirməzdi. "Atam necə olub, haradadır?" sualına doğru-dürüst cavab tapa bilmirdi. Böyüklər həm onu, həm də kiçik bacısı Şəkəri müxtəlif bəhanələrlə ovundurmağa çalışırdılar. Süleyman qonum-qonşudan, kəndin ağsaqqallarından öyrəndi ki, atası kimlənsə güdazına gedib, şərin-böhtanın qurbanı olub. Süleyman müəllim tələbəlik illərində erməni dövrü mətbuatını izlədiyindən, Azərbaycan tarixinə dair ara-sıra gedən yazılar barədə tarix müəllimi Məmməd Şərifliyə məlumat verdiyi üçün onun rəğbətini qazanır. 1959-cu ildə Azərbaycan Dövlət Universitetini bitirərək məhz Məmməd müəllimin zəmanəti ilə Azərbaycan EA Tarix İnstitutuna təyinat alır.

O, 1959-cu il sentyabrın 26-dan etibarən Tarix İnstitutunun "Orta əsrlər tarixi" şöbəsində baş laborant kimi işə başlayır. "böyük Ermənistan" xülyası ilə yaşayan erməni kilsə xadimləri və xronikaçıları həmişə Azərbaycan ərazisini özlərininki hesab edərək, onun sosial-iqtisadi və mədəni həyatına aid xəbərləri, habelə,

orada baş verən siyasi hadisələri təfsilatı ilə qələmə almağa çalışıblar. Xalqımızın tarixinə aid olan belə faktları araşdırıb elmi dövriyyəyə salmağın vacibliyini bilən Tarix İnstitutunun rəhbərliyi Süleyman müəllimdən erməni qaynaqları üzrə tarixçi-medievist-mənbəşünas hazırlamağı qərara alır. Ona keçmiş API-nin (indiki ADPU) dosenti, qədim erməni dili mütəxəssisi Xoren Mesropyanın yanında 400 saat qədim erməni dilinin öyrənilməsi üçün şərait yaradır. Süleyman Məmmədov bu dili daha dərin öyrənmək və qaynaqlara bilavasitə müraciət etmək istəyir. Elə bu məqsədlə 1960-cı ildə Azərbaycan EA Tarix İnstitutunu onu Ermənistan EA.Acaryan adına Dilçilik İnstitutuna göndərir. O, burada Ruben Hovanesyanın rəhbərliyi altında iki il qədim erməni dili üzrə təhsil alır. Süleyman müəllim bu müddət ərzində İrəvanda Matenadaranda (mətn saxlanan yer) Akademiyasının, Universitetin kitabxanalarında və şəhər mərkəzi kitabxanasında, habelə arxivlərdə Azərbaycana aid olan materiallarla tanış olur. İki ildən sonra Bakıya qayıdıb Azərbaycan EA Tarix İnstitutunun orta əsrlər tarixi üzrə məqsədli aspiranturasına imtahan verir. İnstitut onu Ermənistan EA Tarix İnstitutuna göndərir. O, burada akademik S.T.Yeremyanın rəhbərliyi altında işləyərkən "XVII əsrin II yarısı - XVIII əsrin I 30 illiyində Azərbaycanın sosial-iqtisadi, siyasi həyatı və Azərbaycan-erməni münasibətləri" adlı namizədlik dissertasiyasını vaxtından 6 ay əvvəl elmi şuraya təqdim edir.

1966-cı il sentyabrın 6-da Süleyman müəllim Ermənistan EA Tarix İnstitutunun ixtisaslaşdırılmış müdafiə şurasında tarix elmləri namizədi alimlik dərəcəsi almaq üçün öz mülahizələrini müdafiə edib Bakıya qayıdır.

Xəyalında min yol Bakıya oğlunun evinə gələn, ona toy edib gəlin gətirən anası Fizzə nənə 1969-cu il yanvarın 21-də vəfat etdi. Anasını torpağa tapşırən Süleyman müəllim tək-tənha qaldığını bütün dəhşəti ilə hiss etdi. Mənzil növbəsi çatsa da, subay olduğundan onu hər dəfə bir bəhanə ilə yola saldılar, hətta mənzil almaq üçün order alana qədər başına min bir oyun açdılar. Ömrünün ən yaxşı illərini Azərbaycan Respublikası EA aspirantlarının yataqxanasında yaşayan Süleyman müəllim o günlərin şirin xatirəsini heç vaxt unutmadı. Həyatının 21 ilini beləcə — yataqxanalarda keçirdi. Özü-nün dediyi kimi, 4 il pedaqoji məktəbin yataqxanası, 3 il hərbi kazarma, 5 il universitet yataqxanası, ali təhsildən sonra 10 il Akademiyasının aspirantlar yataqxanası.

Süleyman müəllim 1971-ci ildə Vedibasar mahalının Şirazlı kəndindən Leyla xanım Nəbi qızı ilə ailə qurur, təklyin, tənhalığın daşını nəhayət ki ata bilir. Doğru deyiblər ki, hər bir güclü kişinin arxasında ağıllı qadını olarsa, uğurları, qələbələri daha çox olar. Təqribən yarım əsrlik birgə ailə həyatı yaşayan bu cütlükdən böyük Allah heç nə əsirgəmədi. Üç övlad (Könül, Ülvi, Tural) altı nəvə, sərhədsiz məşhurluq, el içərisində böyük hörmət, ehtiram və nüfuz bu ailənin tale qisməti oldu. Ailənin böyük övladı Könül Tibb Universitetinin müalicə işi fakültəsini, Ülvi Qahirə Universitetini, həm də Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetini, Tural isə Pedaqoji Universiteti, oranın magistraturasını, həm də Bakı Dövlət Universitetinin tətbiqi riyaziyyat və kibernetika, Bakı Beynəlxalq Universitetinin hüquq fakültəsini (qiyabi) bitirmişdir. Azərbaycan MEA Bakıxanov adına Tarix İnstitutunun Azərbaycanın Yeni tarix şöbəsinin doktorantı olmuşdur.

Süleyman müəllim 1971-ci il noyabr ayının 15-də Azərbaycan Pedaqoji İnstitutunda işə başlayır. Əvvəlcə Azərbaycan tarixi kafedrasının baş müəllimi, sonra dosenti kimi fəaliyyət göstərir. O, üç bölmədə - Azərbaycan, rus, erməni bölmələrində dərs deməklə bərabər, orta əsr erməni qaynaqları üzərində axtarıqlarını davam etdirir. Azərbaycana aid materialları toplayır. İrəvan, Moskva, Ba-

kı, Kutaisi, Tbilisi, Batumi şəhərlərində mənbəşünaslığa və böyük şərqşünas alim V.V Bartold günlərinə həsr edilmiş elmi konfranslarda məruzələrlə çıxış edir, onları Moskva, Tbilisi, İrəvan və Bakının akademik nəşrlərində çap etdirir. 1977-ci ildə namizədlik dissertasiyası ilə eyni adda on beş çap vərəqi həcmində monoqrafiyası çapdan çıxır. S.Məmmədov 1977-ci ildə "XV-XVIII əsrin birinci yarısında erməni qaynaqları Azərbaycan haqqında" adlı doktorluq dissertasiyasını tamamlayıb müzakirəyə təqdim edir. Lakin "sapı özümüzdən olan baltalar" əsəri uzun müddət müzakirə etdikdən və sırf mənbəşünaslıq olduğuna görə, müdafiə şurasının profilinə uyğun gəlmədiyini bəhanə edərək il yarımından sonra kənardan mütəxəssisin cəlb edilməsini təklif edirlər. Süleyman müəllim A.Papazyanın (İrəvan), Q.Payçadzenin (Tbilisi), S.Ağacanovun (Moskva) razılığını aldıqdan sonra SSRİ Nazirlər Soveti yanında Ali Attestasiya Komissiyasına müraciət edir. AAK dissertasiyanın avtoreferatını tələb edir. O isə 20 gün V.İ.Lenin adına Moskva kitabxanasında oturub referatı yazır və AAK-ya təqdim edir. On gündən sonra razılıq məktubu alıb Bakıya qayıdır.

1982-ci il iyulun 14-də çağırılmış Elmi Şura A.P.Novoselovu (Moskva), N.Mnatsakanyanı (İrəvan), O.Əfəndiyevi (Bakı) onun dissertasiyasına rəsmi oponent təyin etməklə müdafiə gününü təyin edir. S.Məmmədov 1983-cü il martın 23-də doktorluq dissertasiyasını uğurla müdafiə edir.

Professor S.Məmmədov 2005-ci ildə "Vektor" Beynəlxalq Elmi Mərkəzi Mükafat Komissiyasının qərarı ilə "XXI əsr Azərbaycan Ziyalıları" Beynəlxalq Layihəsinin qalibidir. 5 monoqrafiya, 4 ali və 21 orta məktəb dərsliyi, 200-dən çox elmi məqalə bu böyük alimin qələminə məxsusdur. ASE-nin, Naxçıvan ensiklopediyasının, həmçinin "Türk tarixi" və "Qafqaz tarixi"nin müəlliflərindən biri olmuşdur. 1977 və 1993-cü illərdə nəşr etdirdiyi iki əsəri Nyu-York konqres kitabxanasının kataloquna daxil edilib.

1989-cu ildən ADPU-nun Azərbaycan tarixi kafedrasına rəhbərlik edən professor Süleyman Məmmədovun uzunmüddətli elmi-pedaqoji fəaliyyəti öz layiqli qiymətini almışdır. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin sərəncamları ilə hörmətli, fədakar elm fədaisi, 2006-cı ildə fəxri "Əməkdar elm xadimi" adına, 2012-ci ildə isə "İrəvan xanlığının tarixi"nin müəlliflərindən olduğundan Azərbaycan Dövlət Mükafatı kimi yüksək titula layiq görülmüşdür.

Oğlu Tural "İrəvan xanlığında sosial-iqtisadi münasibətlər və dövlət quruluşu (1747-1828)" mövzusunda elmi işi müdafiə edərək tarix üzrə fəlsəfə doktoru adını almışdır. Alim ata estafetinin etibarlı əldə olduğu şübhəsizdir. İnanırıq ki, atasının yarımçıq qalan işlərini o, layiqli davam etdirəcəkdir.

* * * *

Süleyman müəllim kəndimizin ilk ali təhsillisi və ilk alimi olmuşdur. Onu hər kəs kimi, mən də tanıyan gündən (təqribən 60 il əvvəl) hörmətini saxlamış, uğurları ilə fəxr etmişəm.

Professor "Vedibasar"ın on altı illik fəaliyyəti dövründə qəzetimizin səhifələrində çap olunan dəyərli yazıları ilə bizə əlavə nüfuz və hörmət gətirmişdir. Süleyman Məmmədov böyük Allahın bəxş etdiyi sağlamlıq, minnətsiz və məzmunlu ömründə çoxlarının həsəd aparacağı və tənsəvər bir övlad kimi bir institutun görə biləcəyi işlərin öhdəsindən gəlmiş, özündən sonra zəngin bir irs qoymuşdur. Onu yaxından tanıyanlardan biri kimi, gəldiyim qənaət budur ki, O, Allahına alnı-çıq, üzü-əğ qovuşdu.

Sərtib İSLAMOĞLU.